

людиною реальності як цілісної. Цілісність та гармонія вважаються ознаками краси ще з часів античності, як і символічність. Таке цілісне сприйняття гармонійною особистістю реальності як прекрасної та символічної Максим Сповідник називає блаженством.

Список використаних джерел

1. Blowers P. M. Exegesis and spiritual pedagogy in Maximus the Confessor / Blowers P. M. – University of Notre Dame Press, Indiana, 1991. – 288 p.
2. Thunberg L. Man and the cosmos / Thunberg L. – NY: St Vladimir's Seminary Press, 1985. – 184 p.
3. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики / Бычков В. В. – К.: Путь к истине, 1991. – 407 с.
4. Бычков В. В. Эстетика Отцов Церкви. I. Апологеты. Блаженный Августин / Бычков В. В. – М.: Ладомир, 1995. – 593 с.
5. Василий Великий. Беседы на Шестоднев / Василий Великий. – М.: Изд-во московского подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2001. – 261 с.
6. Дионисий Ареопагит. О божественных именах. О мистическом богословии / Дионисий Ареопагит; тексты, пер. с древнегреч. Г. М. Прохорова. – СПб.: «Глаголь», 1995. – 370 с.
7. Епифанович С. Л. Преподобный Максим Исповедник и византийское богословие / Епифанович С. Л. – М.: Мартис, 1996. – 220 с.
8. Максим Исповедник. Творения. Кн.1. Богословские и аскетические трактаты / Максим Исповедник. – М.: Мартис, 1993. – 354 с.
9. Максим Исповедник. Творения. Кн.2. Вопросы к Фалассию. Часть 1. Вопросы I–LV / Максим Исповедник. – М.: Мартис, 1993. – 286 с.
10. Михайлов П. Б. Категории богословской мысли / Михайлов П. Б. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2013. – 310 с.
11. Михок В. Актуальность библейской экзегезы отцов церкви / Михок В. // Библия в церкви. Толкование Нового Завета на Востоке и Западе. – М.: Изд-во ББИ, 2010. – 208 с.
12. Чорноморець С. М. Естетичне споглядання в «Гоміліях на Шестидення» Василя Великого / Чорноморець С. М. // «Гілея». – К., 2017. – Вип.121 (6). – С.165–170.
13. Шпидлик Ф. Духовная традиция восточного христианства / Шпидлик Ф. – М.: Паолине, 2000. – 493 с.

References

1. Blowers P. M. Exegesis and spiritual pedagogy in Maximus the Confessor / Blowers P. M. – University of Notre Dame Press, Indiana, 1991. – 288 p.
2. Thunberg L. Man and the cosmos / Thunberg L. – NY: St Vladimir's Seminary Press, 1985. – 184 p.
3. Bychkov V. V. Malaya istoriya vizantiyskoy estetiki / Bychkov V. V. – K.: Put' k istine, 1991. – 407 s.
4. Bychkov V. V. Estetika Ottsov Tserkvi. I. Apologety. Blazhennyy Avgustin / Bychkov V. V. – M.: Ladomir, 1995. – 593 s.
5. Vasilii Velikiy. Besedy na Shestodnev / Vasilii Velikiy. – M.: Izd-vo moskovskogo podvor'ya Svyyato-Troitskoy Sergiyevoy Lavry, 2001. – 261 s.
6. Dionisii Areopagit. O bozhestvennykh imenakh. O misticheskom bogoslovii / Dionisii Areopagit; teksty, per. s drevnegrech. G. M. Prokhorova. – SPb.: «Glagol», 1995. – 370 s.
7. Yepifanovich S. L. Prepodobnyy Maksim Ispovednik i vizantiyskoye bogosloviye / Yepifanovich S. L. – M.: Martis, 1996. – 220 s.
8. Maksim Ispovednik. Tvorenija. Kn.1. Bogoslovskiye i asketicheskiye traktaty / Maksim Ispovednik. – M.: Martis, 1993. – 354 s.
9. Maksim Ispovednik. Tvorenija. Kn.2. Voprosotvety k Falassiyu. Chast' 1. Voprosy I–LV / Maksim Ispovednik. – M.: Martis, 1993. – 286 s.
10. Mikhaylov P. B. Kategorii bogoslovskoy mysli / Mikhaylov P. B. – M.: Izd-vo PSTGU, 2013. – 310 s.
11. Mikhok V. Aktual'nost' bibleyskoy ekzegezy ottsov tserkvi / Mikhok V. // Bibliya v tserkvi. Tolkovaniye Novogo Zaveta na Vostoke i Zapade. – M.: Izd-vo BBI, 2010. – 208 s.
12. Chornomorec' S. M. Estetychne spogljadannja v «Gomilijah na Shestydennja» Vasylija Velykogo / Chornomorec' S. M. // «Gileja». – K., 2017. – Vyp.121 (6). – S.165–170.
13. Shpidlik F. Dukhovnaya traditsiya vostochnogo khristianstva / Shpidlik F. – M.: Paoline, 2000. – 493 s.

Chornomorets E. M., teacher of philosophy, Kyiv Theological Academy and Seminary (Ukraine, Kyiv), eugeniamch@gmail.com

Maximus the Confessor of the aesthetic contemplation of symbolic reality

Symbol is a concept of great importance in philosophical thought in general as well as in patristic aesthetics. The purpose of this article is to analyze the specific features of aesthetic contemplation according to Maximus the Confessor. In the study of patristic aesthetics, the author follows the methodology of V. Bychkov and S. Averintsev. For Maximus the Confessor, being in its aesthetic symbolism is hierarchical: the beauty of the sensual world manifests itself the beauty of the intelligible world, representing the «incomprehensible beauty» of God. With the help of senses and mind, one can perceive the sensible and intelligible level of being in order to contemplate sensual and intelligible beauty. In the course of ascetic life, a person can spiritualize his senses, direct his mind to the contemplation of intelligible reality and achieve the right hierarchy of cognitive ability. Therefore, a harmonious person can achieve perfect aesthetic contemplation of the world in its symbolic structure, unity and harmony. Maximus the Confessor defines as blessedness such a reflection of the symbolic beauty of the world in a harmonious soul.

Keywords: patristic aesthetics, aesthetic contemplation, symbol, beauty.

* * *

УДК 1.101+122/129

Салій А.,
кандидат філософських наук, доцент, ВДНЗУ
«Українська медична стоматологічна академія»
(Україна, Полтава), anatoli.salj@gmail.com

САМОТНІСТЬ ТА ВІДЧУЖЕННЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ФЕДОРА ДОСТОЄВСЬКОГО

Федір Достоєвський – один із тих мислителів, який продовжує приваблювати думачого читача як психологізмом твору, так і нескінченною трагічністю запропонованого сюжету. Автор пропонує поглянути на життєвий шлях та творчий спадок письменника через призму фундаментальних явищ людського існування – екзистенціалістичної самотності та відчуження. В контексті цих понять розглядаються біографічні факти із життя мислителя і долі та перипетії його героїв, у яких, на думку автора, відображується часточка самого Достоєвського.

Ключові слова: самотність, відчуження, покінутість, екзистенційна криза, трагічне, російська філософія.

Історико-філософська традиція останніх ста років сформувала образ знакового мислителя XIX століття Ф. Достоєвського, як людину без біографії. Найвидатніші філософи М. Бердяєв, Л. Шестов, Д. Мережковський, В. Розанов змогли сформулювати найголовніші теми незалежної дискусії про Достоєвського, але зробили це таким чином, що не зачепили проблеми його життєвого шляху. Він цікавив їх не стільки у повноті власного життя, стільки у повноті власної думки. У цьому є своя правда і потреба, але має право на існування і принцип, за яким митець не може відділятися від свого творіння. Тому Достоєвський є один із тих унікальних випадків у літературі, природа якого має змогу максимально розкритися у біографічному розгляді становлення його особистості.

Дійсно, Федір Достоєвський – це справді людина «без минулого». Він майже ніколи не цікавився власним родоводом і ніколи не говорив про родинність та походження. Тільки під 50 років йому зненацька захотілося дізнатися про те, що ж сталося із батьківським маєтком і будинком, у якому він виріс, кінець-кінцем, чи залишилися якісь родичі окрім нього і брата. Пошуки здійснив у досить дивний спосіб – дав оголошення в газету, на яке ніхто не відповів і не відгукнувся. Хоча чого можна чекати від людини, яка не знала дівочого

прізвища власної матері і щиро сумнівався у тому, як по-батькові рідного діда.

Розпочинаючи власний аналіз творчості Ф. Достоевського, ми не даремно акцентували увагу на цьому факті. Адже схожі долі мають і більшість героїв Достоевського. Та чи можуть бути які-небудь зв'язки між поколіннями у тому царстві хаосу, яке пропонує мислитель? Персонажі Достоевського – бідняки та безрідні сироти, живуть у непроникній усамітненості і повній безвиході. Далі власних батька і матері, у кращому випадку, вони не знають нікого і нічого. Будь-який персонаж його романів – аристократ чи служник, поміщик чи купець, існує у площині твору не маючи власного родового коріння.

І в дитинстві, і в юності, і в дорослому житті Достоевський набагато рідше страждав від самотності, аніж від примусового, насильницького спілкування. Тому, як тільки він вийшов із Омської в'язниці він написав: «... бути самому це потреба абсолютно нормальна, так як пити і їсти, інакше у такому насильницькому комунізмі можеш зробитися справжнім людиноненависником. А товариство людей стане отрутою і справжньою заразою» [9, с. 69]. Щось схоже, Достоевський приписує і своєму героєві Олександрю Горянчикову, який, перед тим як його помістили на каторгу, осмислює своє майбутнє через запитання: що страшного чи болісного у тому, що усі десять років каторги він жодного дня, жодної хвилини не буде сам? [3, с. 17]. Як би там не було, та видається, що зрозуміти Достоевського можна тільки тоді коли бачиш у ньому не засіб, а розумієш його як мету.

Сам Достоевський ніколи не мав специфічного аристократичного лоску, ніколи не виділявся гарними манерами, не міг засвоїти спокою і стриманості тону. Він завжди писав довжелезні листи із самими різноманітними проханнями, яких, власне, через деякий час, сам і соромився. Його завжди вирізняла недовірливість і від власної нетерпимості він страждав не тільки на папері, але і на людях. У гостьових кімнатах його часто бачили згорбленим і з-під лоба поглядаючи на присутніх. Абсолютно нейтральне і формальне запитання про здоров'я могло так образити Федора Михайловича, що він замикався у глухому мовчанні на весь вечір. Багато хто із сучасників запам'ятав Достоевського хворобливим, дратівливим, занадто знервованим і схильним до безпричинних образ.

Сконцентрований на собі, одночасно замкнений у собі, Достоевський як ніхто знав, що таке відчуженість і самотність. Тому, мабуть, недаремно однією із головних своїх творчих проблем він визначає ідею возз'єднання, синтезу людства і, разом з тим, набуття кожним мислячим індивідом внутрішньої гармонії і єдності. Він як ніхто із сучасників бачив і розумів, що ця єдність зруйнована і у вигляді діалогу людини з природою, і в середині суспільного і державного механізму, рівно як немає гармонії у внутрішньому світі окремо взятої звичайної людини [10]. Його твори не тільки констатують факт такого розпаду людства, але одночасно пропонують своєрідний вихід із глухого кута відчуженості. Окрім того, Достоевський може вважатися і тим мислителем, який одним із перших дійсно зміг сформулювати так звану «об'ємну теорію відчуженості» [7, с. 311]. І, мабуть, нічого дивного немає у тому, що починається відчуженість у Достоевського з типового соціально-майнового поділу.

Майже кожен його твір свідомо чи ні, але акцентує на цьому увагу. Ми ніяким чином не можемо дорікати Достоевському незнанням чи не розумінням протистояння багатих і бідних. Кінець-кінцем він пропустив це через себе. Захоплення ідеями утопічного соціалізму призвело його на лаву підсудних і закінчилося омською каторгою, з якої вийшов вже зовсім інший член суспільства. Потреба аналізувати такі трансформації виллилася у напівбіографічних «Записках з мертвого дому». Саме напівбіографічні, бо якось говорити про повний збіг, в даному випадку, не можна.

Природа художнього тексту, роману, передбачає видозміну особистості його автора, як би точно він не намагався його втілити. Але аналізуючи переживання і думки Достоевського і те, як вони відображаються в «Записках з мертвого дому», крім того наявні листи мислителя і спогади про нього, можуть свідчити про присутність особистого досвіду у описах каторги Горянчикова.

В будь-якому разі, аналізуючи текст «Записок...» ми можемо говорити про не стільки фактичну спорідненість Достоевського і його героя, скільки спільність психологічну, внутрішню. Тому, обережно звичайно, але цей твір можна використовувати як одне із джерел, яке здатне передати внутрішній стан мислителя-каторжанина [6, с. 86]. А в умовах ув'язнення усі його попередні світоглядні установки були кардинально переглянуті. Адже самотність і відчуженість виявилися тією реальністю, яку йому довелося прийняти і жити з цими відчуттям майже увесь період заслання.

Власне замість очікуваної ним спільноти відкритих світові людей, Достоевський стикається із замкненим і жорстко, соціально розділеним середовищем, яке жило за своїми законами і принципами. І найважливіше те, що він усвідомлює «вимушене спільне проживання», як одне із найтяжчих випробовувань [3, с. 36]. Цілковито зрозуміло, що момент колективного існування має місце не тільки в ув'язненні, але до острогів приходять такі люди з якими шукати точок перетину часто не хочеться зовсім.

До того ж Достоевський стикається і з зовсім неочікуваним явищем – соціально-становим відчуженням. Не дивлячись на те, що він, як дворянин, позбавлений усіх прав і привілеїв, формально прірівняний до інших ув'язнених, ці інші ніколи так і не визнали його за свого. Більше того, він пише про те, що каторжани «з любов'ю дивилися на їх (колишніх дворян) страждання, яке вони намагалися приховувати». Особливо яскраво це помічалось у фізичній праці і їх не пристосованості до систематичних фізичних навантажень [3, с. 43–44]. Та найважливіше, що така станова відчуженість формується неначе сама по собі, без будь-якої озлобленості, навіть несвідомо. Ти чужий! Яким би привітним, добрим і щедрим ти не був, ця прірва залишається неподоланною. Колишньому дворянину не повірять і його не зрозуміють. Він ніколи не буде другом і товаришем. І навіть якщо з роками він зможе завоювати якийсь авторитет, то внутрішньо чужим у цій ватазі залишиться навічно.

Свобода художника, мислителя, будучи величиною постійною, все-таки кардинально відрізняється у ситуації гармонії та дисгармонії. Можемо згадати знамените пушкінське «Ты царь: живи один» і припустимо «Мне

любо это заточенье» Вяземського – це далеко не одне і теж саме, як не однакові долі царя, який гордовито плекає свою зарозумілу, верховинну самотність, і доля арештанта–каторжанина. Або ж, враховуючи, з якого боку знаходиться ключ – відлюдника.

Та судячи з усього, Достоевський увесь час намагався подолати цю незриму прірву, намагався зблизитися з тими, з ким ділив каторгу, адже йому це було потрібно для елементарного самоутвердження. Засобом для цього були звичайні люди. Хтось підпадав під його вплив, хтось залишався осторонь, але все-таки почуття самотності, а іноді навіть зневаги до самого себе через це, не полишали мислителя. Такою долею Достоевський, по-своєму, наділяє і дворянина Горячикова, а післякаторжанське існування свого героя, з його самоізоляцією і хворобливою самотністю, можна вважати своєрідною проекцією почуттів самого письменника. Яскравим підтвердженням того, що Достоевський не вигадав переживання свого героя, а переживав їх сам реально, можна визначити його лист до брата Михайла за лютий 1854 р., де він протиставляє себе іншим каторжанам саме як представник протилежного соціального стану, обґрунтовуючи своє місце освітою, соціальною ієрархією і можливістю споживання різних соціальних благ [4, с. 169–170].

Більшість дослідників схиляються до того, що способи поведінки Достоевського–каторжанина показують його досвід у якості курсанта Головного інженерного училища. І хоча каторгу з інженерним училищем порівнювати не можна, саме тут, серед юнкерів, майбутній мислитель здобував перший досвід виживання у закритому середовищі [напр. 6, с. 90]. Як би там не було, але до кінця реалізувати власну індивідуальність Достоевському не вдалося, хоч він і зміг якось організувати навколо себе маленький літературний гурток. Принаймні відомі на сьогодні мемуаристи з більшим чи меншим акцентом відзначають його закритість та прагнення до самоти. На такі роздуми налаштовує і відоме прізвисько Достоевського в стінах училища – «Монах Фотій». Вірогідно, що без видимих причин, нікого до «монахів» не припишуть.

Саме в училищі у Достоевського вперше прослідковується екзистенційна криза, помітний крах важливих життєвих установок. Думається, що пов'язано це, в першу чергу, з відчуттям неможливості власної самореалізації. Потім, після відставки і зблизившись із письменниками та літераторами–початківцями, кризові симптоми минули. Адже коло літераторів відразу дало йому можливість показати себе, що і відбулося з виданням «Бідних людей». Вже у цьому першому його значному творі по новому звучить тема «маленької людини» і її трагедія, що паралельно яскраво демонструє характерні риси самого автора: сконцентрованість на внутрішньому світі героїв, глибокий внутрішній аналіз їх долі, здатність надзвичайно тонко передавати найдрібніші особливості психологічних станів персонажів, але одне із найважливіших явищ – це принцип сповідального саморозкриття характерів.

Та не дивлячись на це, нестійкий характер Достоевського себе проявив відразу як тільки почалися перші серйозні критичні рецензії. Вершиною чого став розрив з В. Белінським. А своєрідним компенсаторним чинником цього, стало входження молодого письменника в коло

петрашевців, яке приваблювало його саме тим, що його там слухали. Він намагається показати себе не тільки як літератора, але й як мислителя із твердою світоглядною позицією. Часто у його активності в середовищі петрашевців вбачається внутрішнє бажання «проповідувати» [6, с. 94].

Та саме каторга, не дивлячись на сотні таких самих як і він, тих, що знаходилися поруч, виховує у Достоевського любов до усамітнення. І тут він усвідомлює та говорить про те, що завжди один, не дивлячись на оточуючих. Достоевський на каторзі самотній внутрішньо, душевно. Він переглядає минуле життя, перебирає усе до найменших дрібниць, осмислює його і судить сам себе самим найсуворішим чином. Іноді навіть дякує долі за те, що вона посилає йому таке усамітнення, без якого не може відбутись ні суворий перегляд попереднього життя і ніякого суду над собою. Одночасно мислитель формує своєрідну програму свого майбутнього, якій зобов'язується слідувати постійно не дивлячись ні на що [3, с. 423].

Сміливо можна говорити про те, що каторга Достоевського не змінила і не переродила. Вона максимально оголила його неможливість, в першу чергу психологічно, стати кимось. Далі можна було творити, писати, мислити, але усе це перетворилося на вторинне, похідне від незмінного почуття зневаги до самого себе. І роман «Записки із підпілля» став такою собі сходиною для повернення в літературу і суспільство, де герой намагається знайти шлях до справжнього життя, а можливо навіть і шлях до самого себе.

Життя колишнього чиновника – це демонстрація безглузості крайнього індивідуалізму, критика відчуженості від суспільства, але одночасно і яскравий показник можливого спотвореного, згубного впливу суспільства. І на фоні того, як герой не бажає проживати чужі життя і щоб хтось жив за нього, ми бачимо, що загалом суспільство такої людини може запропонувати не великий вибір векторів розвитку: вона або прагнучим до поліпшення свого соціального статусу, або ж до максимального поліпшення своїх покупних можливостей, а фоном цих процесів буде слава і успіх [7, с. 314]. Проблема, на нашу думку, полягатиме у тому, що усе це нав'язується кожному ззовні і захоплюючись усім цим, ми майже цілковито розпорошуємо власну індивідуальність. На прикладі свого героя, Достоевський намагається продемонструвати відчуженість за ознаками відмінностей у цінностях і прагненнях. Типовий приклад – зустріч однокласників під час якої дійові особи переймаються виключно соціально–статусними досягненнями і перспективами. Такі тривіальні речі як духовний ріст чи внутрішній світ особистості їх мало цікавить. Тому зі своїми пошуками, він виглядає на їхньому фоні, м'яко кажучи, диваком. Як приклад актуальності цієї теми, можемо згадати сучасні такі ж зустрічі із незмінною, як показує практика, за останні двісті років тематикою розмов колишніх однокласників–однокласників–однокурсників. Вся та ж демонстрація, і вся та ж заздрість до чужого успіху.

Деяку паралель у визначенні відчуженості і її причин, можна провести між Достоевським і пізнішим Хайдеггером, у якого мова ведеться також про затирання особистості примарними благами цивілізації [11, с. 513]. І підпілля людина не хоче бути товаром сама і продавати

когось/щось, вона не має стереотипових кар'єрних амбіцій, а прагне вийти за межі існуючого суспільно-торгівельного ряду. І самі перспективи кар'єрно-майнового росту здаються і Хайдеггеру, і Достоевському біганиною по замкненому колу, яка тільки виснажує, здеградує, а не розвиває чи вдосконалює. Так само німецький мислитель пише про існуючу і не вирішену проблему втрати людиною власного «Я», про постійний конфлікт між «Я-соціальним» і «Я-особистісним». Та що й говорити, так само як і його Шатов («Біси») сам Достоевський проходить через пізнання трагічного холоду самотності і через потужний жах безнадії, які охоплюють його тоді, коли у якості відповіді на сердечні зізнання проявляється химерна гримаса зневаги [9, с. 553]. І це буде символічна демонстрація трагічності, через яку Достоевський сприймав світ.

За висловом, і вдалим, Л. Шестова – письменник ніколи не був у ранзі добровольця на шляху до сфери трагічного [13, с. 316]. Але він побував там. І це призвело до того, що жити, думати і відчувати Достоевський почав інакше. Нехай не всі кораблі були спалені, не всі шляхи відрізані, але свою головну життєву драму молодий Достоевський сприймав як занурення у трагедію. З ненавистю і озлобленістю на увесь світ вириває і викидає із себе усе те, у що ще не так давно він свято вірив і що сприймав як власне призначення.

Ось тоді, насправді, і виявляється, що той ідеалізм, натхненність із якими мислитель жив, не здатен витримувати жорстокого натиску дійсності. Як звичайна людина ти зіштовхуєшся із справжнім, не прикрашеним життям і починаєш розуміти, що усе гарне і привабливе раніше, виявляється брехнею. Уся гуманність, потреба «добра людям» кудись зникають і ти розумієш, що саме зараз, у цей складний час, опиняєшся перед власними ворогами внутрішніми і зовнішніми, сам на сам. І тоді починаєш відчувати ту дику самоту, з якої, насправді, не здатен вивести ніхто. Ось тут і починаєш розуміти, що таке філософія трагедії.

Ідеальним образом не прихованої трагедійності у Достоевського є князь Мишкін. Не згадуваний вище Горянчиков, не Раскольников чи хтось із братів Карамазових, а загублений в життєвій рутині, дворянин духу, а не статусу, Лев Мишкін, який в очах цинічного оточення виглядає справжнім ідіотом. Та згубним для молодого князя є не його безпосередність, чи відірваність від церкви, як вважав В. Екземплярський [14], а елементарне прагнення бути собою. У цьому намаганні він, як ніхто щирий, і як ніхто самотній, бо бути собою ніхто окрім нього не хоче, або ж не може. На це зважається хіба що смертельно хворий Іполіт, але його відвертість межує з цинізмом і диктується скорою смертю.

У суспільній системі координат Л. Мишкін типовий невдаха, якого іноді буває, від щирого серця, шкода. Аналізуючи цей персонаж взагалі дуже складно визначити джерела його невдач чи помилок, адже він усе намагається зробити правильно і «по серцю». Але життя його протікає без акценту на будь-яку мету чи сенс. Що саме по собі дивно, хоча події роману складають не що інше, як звичайний епізод у невідомому житті дивакуватого князя, за влучною характеристикою В. Беньяміна [1, с. 22–23].

Увесь цей час, майже не помітно, князя оточує повна самотність і це можна помітити по тим стосункам,

які він намагається облаштовувати, по тому як вони виливаються у водопад трагедій, потрапляючи у якийсь невідоме магнітне поле невидимої сили, яка з усією потугою протистоїть зближенню. При його максимальній скромності, непідробній ширості і смиренності він абсолютно неприступний, неначе оточений скляною стіною із кришталевого замку, його життя випромінює такий уклад, епіцентром якого буде його власна і до найдрібніших часточок, визріла самотність.

Можливо знаковим буде й те, що у своїх творах Достоевський поселяє бунтівників, грішників усіх мастей і збоченців, які стали символами світової літератури [8, с. 138]. Та й дивного нічого у цьому немає, адже падіння на дно гріха, занурення у болото ганьби з головою, для нього є не що інше, як обов'язкова умова спасіння. Хоча Достоевський є творцем особливих грішників, які несуть у собі невидиме, вічне тавро прокляття – наприклад, Ставрогін, або ж Свидригайлов. Кожен з них є вільною, але внутрішньо відчуженою особистістю. Вони використовують людей і маніпулюють ними, що часто призводить до трагічних подій, але самі персонажі стоять поза суспільством і, загалом, залишаються для нього до кінця не зрозумілими. Це усе ті, кого звали вважати останніми людьми. Достоевський взагалі пише і говорить лише про останню людину. Перехідні стадії спілкування, соціальні чинники з їх несправжньою гордовитістю і дріб'язковою підлістю, самотність останньої людини, її уособленість ламаються і смиренно зустрічають іншого, очищеного героя. А цей очищений інший вже не знає відмінностей, забуває про усілякі розшарування соціальні стани і його душа вже не відчуває ні сорому, ні ненависті, ні зневаги [12, с. 122]. Вирішального значення починає набувати тільки щирість, а ще контрольна сходинок людяності, якої людині вдалося досягти.

Традиційно вважається, що часточка автора присутня у кожному вигаданому або сформованому ним персонажі. Як вважається, найближчий до Достоевського тип – Іван Карамазов. Бо він є репрезентатором остаточної неможливості віри мислителя. Саме Іван пафосно повертає квиток Богові, бо не приймає світу створеного Ним, де «сльози дитини залишаються без спокути» [2, с. 247–249]. Іванова «Легенда про Великого інквізитора» взагалі часто називається одним із найяскравіших філософських і літературних творів. Для В. Розанова «Легенда...» була гірким плачем за людиною, яка обов'язково повинна самотньо вириватися із темряви до світла. Тому марно, мабуть, світогляд Івана розкриває свої глибини саме у розділі «Бунт». Хоча сам Іван не приймає такого слова. Він не розуміє чи можливе у бунті життя, а йому необхідно саме жити. На рівні бунту можливе життя у тих межах, які ми виставляємо для себе самі, таким чином протиставляючи суспільству себе. Так бунтар відчужується від колективу. Тому, у наших повсякденних випробуваннях бунт може відігравати ключову роль – він може бути першою і найважливішою очевидністю [5, с. 134]. Та ця очевидність здатна витягти людину із його самотності, бо буде тим спільним, що є першою цінністю для усіх інших. Звідки ми можемо сформулювати і девіз Івана Карамазова, як декартівський парафраз – я бунтую, а отже існую.

Але історія Родіона Разкольникового найбільш розгорнутий приклад того, як людина здатна проживати життя

з тгарем розірваного світосприйняття і до якої глибини огиди від нормального, незашореного способу мислити, може дійти затуманений трагічними рефлексіями утопічних ідей персонаж. Той самий персонаж, який, за словами самого автора: «...закінчує тим, що змушений сам на себе донести, з'явиться з повинною у вбивстві, і все для того, щоб хоч і загинути десь на каторзі, але знову з'єднатися з людьми» [4, с. 137]. Із цих авторських записок видно, що саме самотність, а не ніякий страх притягнення до відповідальності, у кінцевому варіанті, змушує вбивцю зізнаватися у злочині.

Сам Федір Михайлович не уник спокуси поговорити на актуальні, як зазвичай говорять, теми. Він добре вмів розповідати про «гордовиту самотність», але при цьому розумів, що увесь набір таких пафосних оповідей потрібен у першу чергу не йому, адже він це знав і розумів як ніхто, а розповіді потрібні були іншим. Хоча, як у своєму улюбленому стилі, запитував інший мислитель-самітник: «Хіба може бути сучасна людина гордовита на одинці сама з собою»? І далі про те, що мабуть щасливим був Прометей – він ніколи не залишався сам. Його завжди чув Зевс – у нього був противник, ..., а значить була і «справа». Але сучасна людина, той самий Раскольников чи Достоевський, в Зевса не вірує. Коли її покидають люди, коли вона залишається наодинці сама з собою, вона волею-неволею, але починає говорити собі правду, і яка ж це жахлива правда [13, с. 374]. Дійсно, як мало у такій правді тих романтичних образів, які ми самі собі ж придумали і зробили своїми супутниками. Але один із наслідків злочину Раскольникова, його обов'язковий результат – це відчуження від людей через власні егоцентричні ідеї, розчеплення самого себе через уникання контакту зі світом. Справді кошмарне марево розпорошеного вшент світу і від того пропашого, в епілозі книги, символізує саме той результат, до якого приходить людина, коли надихається образами та ідеями Родіона Раскольникова.

З усього наведеного вище, можна зробити висновок, що Ф. Достоевський належить до категорії тих мислителів і письменників, які люблять ті образи, що ними творяться, але до того часу поки вони страждають, доки вони мають підвищену, подвійну форму його власного життя, поки вони занурені у самотність і вона розриває їх зсередини на дрібні шматочки, до того часу, поки вони являють собою хаос, який щосили прагне перетворитися на фатум.

Герої Достоевського відчужені від інших настільки, що не шукають і не знаходять відповідного зв'язку з дійсним життям. Вони не прагнуть до реальності, а відразу виходять за її межі, у безмежність. Це характеризує їх як закритих у самих собі, адже їх доля концентрується для них не зовні, а в середині. Через таку відчуженість С. Цвейг, наприклад, називав героїв Достоевського наївними, бо ця відчуженість відчувалася через силу любові до світу або ж, вони здавалися нереальними через надзвичайну пристрасність до реального [12, с. 113].

Головні персонажі Достоевського намагаються усіма можливими силами відточити свій стиль мислення до такого стану, поки він не стане гострим неначе хірургічний інструмент. Вони роблять анатомічний розтин свого стану, своєї свідомості і у несамовитих розмовах один з одним прагнуть розбурхати власну

затурканість, їх розмови – це максимальна напруга роботи мозку і до того етапу, поки не з'явиться загроза втрати здорового глузду. Достатньо лише згадати Кирилова, Розкольникову, Шатову, Дмитра-Івана-Олексія Карамазових... Кожен з них демонструє глибоко замкнену у собі, самотню особистість. Вони охоплені «власною» ідеєю, будь-то нігілізм, альтруїзм, манія величчя, але усе це вистраждано і, неначе «золоте яйце», висиджене у власній хворобливій самоті.

Список використаних джерел

1. Беньямин В. Маски времени. Эссе о культуре и литературе / Вальтер Беньямин. – СПб.: Symposium, 2004. – 480 с.
2. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы: роман / Федор Достоевский. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2006. – 781 с.
3. Достоевский Ф. Записки из Мертвого дома / Федор Достоевский. – М.: ЭКСМО, 2013. – 448 с.
4. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в 30-ти томах. Публицистика и письма / Федор Достоевский. – Л.: Наука, 1985. – Т.28. – Кн.1. – 554 с.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / Альбер Камю. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Колпаков А. Ю. Каторга Достоевского: константы личности // Вестник Челябинского государственного университета. – 2007. – №20. – С.86–97.
7. Лесевицкий А. В. Исследование сущности «объемной теории отчуждения» в творчестве Ф. М. Достоевского / А. В. Лесевицкий // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. – 2012. – №27. – С.311–315.
8. Мілош Ч. Абетка / Чеслав Мілош. – Харків: Треант, 2010. – 384 с.
9. Сараскина Л. И. Достоевский / Людмила Сараскина. – М.: Молодая гвардия, 2011. – 825 с.
10. Фриндлер Г. М. Достоевский и мировая литература. – М.: Художественная литература, 1979. – 432 с.
11. Хайдеггер М. Истоки художественного творения / Мартин Хайдеггер. – М.: Академический проект, 2008. – 528 с.
12. Цвейг С. Достоевский // Цвейг С. Статьи, эссе. Вчерашний мир. Воспоминания европейца. – М.: Радуга, 1987. – С.111–134.
13. Шестов Л. Достоевский и Ницше (философия трагедии) // Шестов Л. Апофеоз беспочвенности / Лев Шестов. – М.: АСТ, 2000. – С.308–451.
14. Экземплярский В. И. Жизнь и Свет: богословские беседы / Василий Ильич Экземплярский. – М.: ПСТГУ, 2009. – 288 с.

References

1. Benjamin V. Maski vremena. Esse o culture i literature / Valter Benjamin. – SPb.: Symposium, 2004. – 480 s.
2. Dostoevski F. M. Bratia Karamazovy: roman / Fedor Dostoevski. – M.: AST: Transitkniga, 2006. – 781 s.
3. Dostoevski F. Zapiski iz Mertvogo doma / Fedor Dostoevski. – M.: EKSMO, 2013. – 448 s.
4. Dostoevski F. Polnoe sobranie sochineniy v 30-ti tomah. Publicistika i pisma / Fedor Dostoevski. – L.: Nauka, 1985. – T.28. – Kn.1. – 554 s.
5. Kamiu A. Buntuyuschiy chelovek. Filosofija. Politika. Iskustvo / Alber Kamiu. – M.: Politizdat, 1990. – 415 s.
6. Kolpakov A. Y. Katorga Dostoevskogo: konstanty lichnosti // Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2007. – №20. – S.86–97.
7. Lesevitskiy A. V. Issledovanie sushnosti «obiomnoi teorii otchuzhdeniya» v tvorchestve F. M. Dostoevskogo / A. Lesevitskiy // Izvestia PGPU im. V. G. Belinskogo. – 2012. – №27. – S.311–315.
8. Milosh Ch. Abetka / Cheslav Milosh. – Charkiv: Treant, 2010. – 384 s.
9. Saraskina L. I. Dostoevskiy / Lydmila Saraskina. – M.: Molodaya gvardia, 2011. – 825 s.
10. Frindler G. M. Dostoevskiy i mirowaja literatura. – M.: Chudozestvennaja literatura, 1979. – 432 s.
11. Chaidegger M. Istoki chudozestvennogo tvorenia / Martin Chaidegger. – M.: Akademicheskij proekt, 2008. – 528 s.
12. Zweig S. Dostoevskiy / Stefan Zweig // Zweig S. Stati, esse. Wcherashniy mir. Wospominania evropeitsa. – M.: Raduga, 1987. – S.111–134.

13. Shestov L. Dostoevskiy i Nische (filosofia tragedii) / Lev Shestov // Shestov L. Apofeoz bespochwennosti. – M.: AST, 2000. – S. 308–451.

14. Ekzempliarskij V. I. Zhizn i Svet: bogoslovskie besiedy / Vasiliy Ekzempliarskij. – M.: PSGTU, 2009. – 288 s.

Saliy A., Candidate of Philosophy, docent, Higher state educational establishment of Ukraine «Ukrainian medical stomatological academy» (Ukraine, Poltava), anatoli.salj@gmail.com

Loneliness and alienation in the philosophical worldview of Fyodor Dostoyevsky

Fyodor Dostoyevsky is one of those thinkers who continues to attract a thoughtful reader by the psychologism of the literary work, as well as by the infinite tragicity of the proposed plot. The author suggests looking at the life path and creative heritage of the writer through the prism of the fundamental phenomena of human being – the existentials of loneliness and alienation. In the context of these concepts, the biographical facts from the life of the thinker, the destinies and peripetiae of his heroes are considered, in which, according to the author, a part of Dostoyevsky himself is displayed.

Keywords: loneliness, alienation, abandonment, existential crisis, the tragic, Russian philosophy.

* * *

УДК 1(109)

Соболевський Я. А.,
кандидат філософських наук, асистент
кафедри історії філософії, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
yasobolevsky@gmail.com

Основні філософські ідеї Американського Просвітництва

Стаття присвячена філософським ідеям Американського Просвітництва. На основі розгляду поглядів провідних американських мислителів XVIII ст. здійснено аналіз інтелектуального середовища тогочасної Америки. Продемонстровано зміну теїстичних інтересів на деїстичні, котра пов'язана з плюралістичною релігійною картиною тогочасних колоній, яка в свою чергу нівелювала домінують сакрального характеру церкви до релігійного інституту. Розвиток натурфілософії змінив погляди на природу зі сцени біблійних подій на складний механізм божих законів. Критичне переосмислення революційних подій в Європі, торговельно-економічна ситуація колоній спонукали інтелектуалів до пошуків власного національного шляху з верховенством закону, за аналогією з природою, а не волею монархії. Звернено увагу на широкий кругозір поглядів філософів американського Просвітництва.

Ключові слова: американська філософія, Американське Просвітництво, деїзм, суспільно-політичні ідеї, натурфілософія.

Період пуританізму в історії американської філософії з його релігійною проблематикою вбачав вмістилищем філософських поглядів проповіді та настановчі книги (умовно від Джона Вінтропа (*John Winthrop*, 1588–1649) з його книгою «Образ християнського милосердя» (*A Model of Christian Charity*), 1630) до Джонатана Едвардса (*Jonathan Edwards*, 1703–1758) з його проповіддю «Грішники у руках розгніваного Бога» (*Sinners in the Hands of an Angry God*), 1741). Основними питаннями були погляди на владу Бога, природу людини, месіанську богообраність та свободу волі. Розквіт даної епохи в теоретичному плані проявився у іматеріалістичних поглядах послідовників Дж. Берклі, які виводили всі свої судження з поняття Бога. Якщо Дж. Едвардс критикував свободу волі та вимагав вселення жаху у слухачів, то його вчитель Семюель Джонсон (*Samuel Johnson*, 1696–1772) проголосив необхідність прагнення до щастя шляхом вивчення філософії, реформував освіту та написав першу, на думку дослідників [4], філософську працю в історії американської філософії «Начала філософії»

(«*Elementa philosophica*», 1752). Епоха колонізації також ознаменувалася пануванням пуританської моралі, патріархально-благочестивих звичаїв та традицій.

У XVIII ст. на території Тринадцяти колоній, які склали основу майбутніх Сполучених Штатів критика релігійного ригоризму призвела до становлення Американського Просвітництва, яке проголосило розум вихідним поняттям та основою побудови філософських поглядів. Філософія цієї доби була відображена у памфлетах, політичних трактатах та філософських листах. Звернувши увагу на назви найвідоміших філософських творів того часу, можна оцінити значимість розуму для світоглядних орієнтирів: «Розум – єдиний оракул людини» («*The Only Oracle of Man*», 1785) Ітана Аллена (*Ethan Allen*, 1738–1789), «Епоха розуму» («*The Age of Reason; Being an Investigation of True and Fabulous Theology*», 1794) Томаса Пейна (*Thomas Paine*, 1737–1809), журнал Еліху Палмера (*Elihu Palmer*, 1764–1806) «Храм розуму» («*Temple of Reason*») та ін. Американське Просвітництво стало періодом інтелектуального піднесення в американських колоніях під впливом європейського Просвітництва у період з поч. XVIII до поч. XIX ст., що призвело до Американської революції (*American Revolution*) та створення Американської республіки (*American Republic*). Втім, і досі продовжуються дискусії, щодо того, чий вплив був більш значимим для формування революційних настроїв: ідей Просвітництва або пуританізму.

Німецький історик філософії Герберт Шнайдер (*Herbert Wallace Schneider*, 1892–1984), досліджуючи історію американської філософії, визначає наступні риси доби Просвітництва: *єдність теорії та практики, тісний зв'язок політичної думки та соціальної діяльності*. «...Ніколи в Америці філософська думка і суспільно-політична діяльність не були більш тісно пов'язані між собою» [5, р. 23]. У XVIII ст. мислителі шукали заміни для традицій у раціональному пізнанні, у релігійному житті альтернативу догматам вбачали у науковому пізнанні та розумових здібностях людини, а у політичній сфері замість монархії пріоритетом вважалися ліберально-демократичні погляди. Змістовно американське Просвітництво відрізняється від європейського, хоча основними рисами тяжіє до англійського. Справа в тім, що, на відміну від європейського, американське не мало очевидного внутрішнього об'єкту критики. В Америці співіснували в різних колоніях різні релігійні конфесії, це були як католики, так і різноманітні конфесії протестантизму: лютерани, англікани, кальвіністи та ін. Американське суспільство характеризувалося релігійним плюралізмом. Таким чином за відсутності державної релігії з'явилося поняття «деномінація», яким іменували релігійну організацію, однією з рис якої було лояльне ставлення до представників інших вірувань. Відсутність розвиненої церковної інституції та релігійний плюралізм дозволили з'явитися деїстичним поглядам серед інтелектуалів. Інший аспект критики – антимонархічні настрої, оскільки колоніальний устрій в ідейному плані характеризувався особливим становищем людини у владній ієрархії, де людина відчувала свою причетність до влади і не відчувала себе пасивним інструментом державотворення, предметом цієї критики стала англійська корона.

Серед дослідників американського Просвітництва варто згадати американського історика науки, автор